Il prezzo del divenire: sacrificio, rinuncia e parti non vissute

Chiara Napoli

Il contributo esplora il sacrificio come esperienza centrale nella costruzione della soggettività, collocandosi all'incrocio tra dimensione intrapsichica e dimensione sociale. L'ipotesi di fondo è che il sacrificio non coincida semplicemente con una perdita, ma rappresenti una condizione strutturale del divenire soggetto. In questa prospettiva, il sacrificio viene pensato come snodo tra sopravvivenza psichica e trasformazione, e analizzato attraverso un dialogo tra psicoanalisi e letteratura. Il contributo distingue due forme fondamentali di sacrificio. La prima riguarda il sacrificio di parti di sé non vissute: aspetti vitali dell'esperienza psichica che, per ragioni difensive, restano esclusi, congelati o non simbolizzati. Qui il sacrificio non è una scelta, ma il prezzo della sopravvivenza. In questa lineasi collocano autori post-bioniani come Ogden, Ferro e Bollas: in Ogden tali parti restano in uno stato di mancato coming to life; in Ferro ciò che non viene sognato permane come agito o somatizzazione; in Bollas il known unthought indica esperienze profonde ma non pensabili. La seconda configurazione riguarda invece il sacrificio come rinuncia necessaria per costituirsi come soggetto: rinuncia all'onnipotenza, alla fusionalità originaria, a forme di godimento illimitato o a identificazioni narcisistiche che impediscono il divenire. In questa accezione il sacrificio ha una funzione generativa, perché consente il passaggio verso forme più autentiche dell'esperienza. La teoria del terzo analitico di Ogden, in dialogo con Winnicott e Bion, permette di leggere questo processo come abbandono dell'illusione di autosufficienza e apertura alla simbolizzazione. Questa riflessione teorica viene messa in relazione con due figure letterarie emblematiche: Odisseo e Pereira. Odisseo, nel passaggio dall'Iliade all'Odissea, incarna il movimento da un'identità fondata sull'ideale eroico e sulla gloria verso una forma più complessa dell'esistenza. Il ritorno a Itaca implica infatti la rinuncia sia all'immortalità offerta da Ogigia sia a una condizione fusionalmente protetta ma sterile. Il sacrificio diventa così condizione di identità. In Sostiene Pereira, invece, il protagonista vive inizialmente in una condizione sospesa, segnata da lutto, paura e adattamento. L'incontro con la responsabilità politica ed etica lo costringe a scegliere tra sicurezza e verità. Il gesto finale rappresenta il sacrificio della protezione in favore di una vita finalmente assunta. Un frammento clinico mostra infine come queste due forme possano intrecciarsi: una paziente sogna di poter tenere in braccio un bambino solo dopo aver perso il "braccio" con cui aveva sempre sostenuto gli altri. Il sogno rende visibile sia la rinuncia a un'identità iperadattata sia il riemergere di un nucleo del Sé fino ad allora non vissuto. Attraverso il confronto tra psicoanalisi, epica antica e narrativa contemporanea, il contributo mostra come il sacrificio sia il luogo in cui il soggetto si confronta con il conflitto tra ciò che è, ciò che deve essere e ciò che avrebbe potuto diventare. In questo senso, il sacrificio si configura non come mera perdita, ma come passaggio necessario per trasformare la rinuncia in possibilità di esistenza.

Το Τίμημα του Γίγνεσθαι: Θυσία, Αποκήρυξη και Μη Βιωμένα Μέρη

Chiara Napoli

Αυτό το άρθρο διερευνά τη θυσία ως κεντρική εμπειρία στην κατασκευή της υποκειμενικότητας, τοποθετώντας τον εαυτό της στη διασταύρωση της ενδοψυχικής και της κοινωνικής διάστασης. Η υποκείμενη υπόθεση είναι ότι η θυσία δεν συμπίπτει απλώς με μια απώλεια, αλλά αντιπροσωπεύει μια δομική συνθήκη του να γίνεις υποκείμενο. Από αυτή την οπτική γωνία, η θυσία νοείται ως μια σύνδεση μεταξύ ψυχικής επιβίωσης και μετασχηματισμού και αναλύεται μέσω ενός διαλόγου μεταξύ ψυχανάλυσης και λογοτεχνίας.

Το άρθρο διακρίνει δύο θεμελιώδεις μορφές θυσίας. Η πρώτη αφορά τη θυσία μη βιωμένων μερών του εαυτού: ζωτικές πτυχές της ψυχικής εμπειρίας που, για αμυντικούς λόγους, παραμένουν αποκλεισμένες, παγωμένες ή μη συμβολοποιημένες. Εδώ, η θυσία δεν είναι επιλογή, αλλά το τίμημα της επιβίωσης. Μετα-Μπιονικοί συγγραφείς όπως οι Ogden, Ferro και Bollas ακολουθούν αυτή τη γραμμή: στον Ogden, αυτά τα μέρη παραμένουν σε μια κατάσταση αποτυχημένης ζωτικοποίησης. Στον Ferro, αυτό που δεν ονειρεύεται παραμένει ως εκδραματισμένο ή σωματοποιημένο. Στον Bollas, το γνωστό αδιανόητο υποδηλώνει βαθιές αλλά αδιανόητες εμπειρίες. Η δεύτερη διαμόρφωση αφορά τη θυσία ως απαραίτητη αποποίηση για να συγκροτηθεί κάποιος ως υποκείμενο: αποποίηση της παντοδυναμίας, της πρωταρχικής σύντηξης, των μορφών απεριόριστης απόλαυσης ή των ναρκισσιστικών ταυτίσεων που εμποδίζουν το γίγνεσθαι. Υπό αυτή την έννοια, η θυσία έχει μια γενεσιουργό λειτουργία, επειδή επιτρέπει το πέρασμα προς πιο αυθεντικές μορφές εμπειρίας. Η θεωρία του Ogden για το αναλυτικό τρίτο, σε διάλογο με τον Winnicott και τον Bion, μας επιτρέπει να ερμηνεύσουμε αυτή τη διαδικασία ως εγκατάλειψη της ψευδαίσθησης της αυτάρκειας και άνοιγμα στον συμβολισμό.

Αυτή η θεωρητική σκέψη συνδέεται με δύο εμβληματικές λογοτεχνικές μορφές: τον Odisseo και τον Pereira. Ο Οδυσσέας, στη μετάβαση από την Ιλιάδα στην Οδύσσεια, ενσαρκώνει την κίνηση από μια ταυτότητα που βασίζεται στο ηρωικό ιδανικό και τη δόξα προς μια πιο σύνθετη μορφή ύπαρξης. Η επιστροφή στην Ιθάκη υπονοεί την αποποίηση τόσο της αθανασίας που προσφέρει η Ωγυγία όσο και μιας συγχωνευτικά προστατευμένης αλλά στείρας κατάστασης. Η θυσία γίνεται έτσι μια συνθήκη ταυτότητας. Στη Sostiene Pereira (του A. Tabucchi), αντ' αυτού, ο πρωταγωνιστής αρχικά ζει σε μια κατάσταση αναστολής, που χαρακτηρίζεται από πένθος, φόβο και προσαρμογή. Η συνάντηση με την πολιτική και ηθική ευθύνη τον αναγκάζει να επιλέξει ανάμεσα στην ασφάλεια και την αλήθεια. Η τελική χειρονομία αντιπροσωπεύει τη θυσία της προστασίας υπέρ μιας ζωής που τελικά αγκαλιάστηκε. Ένα κλινικό απόσπασμα δείχνει τελικά πώς αυτές οι δύο μορφές μπορούν να αλληλοσυνδεθούν: μια ασθενής ονειρεύεται να μπορεί να κρατήσει ένα παιδί στην

αγκαλιά της μόνο αφού χάσει το "χέρι" με το οποίο πάντα στήριζε τους άλλους. Το όνειρο καθιστά ορατή τόσο την αποκήρυξη μιας υπερπροσαρμοσμένης ταυτότητας όσο και την επανεμφάνιση ενός προηγουμένως ανεξέταστου πυρήνα του Εαυτού.

Συγκρίνοντας την ψυχανάλυση, τα αρχαία έπη και τις σύγχρονες αφηγήσεις, αυτή η εργασία δείχνει πώς η θυσία είναι το μέρος όπου το υποκείμενο αντιμετωπίζει τη σύγκρουση μεταξύ αυτού που είναι, αυτού που θα έπρεπε να είναι και αυτού που θα μπορούσε να είχε γίνει. Υπό αυτή την έννοια, η θυσία δεν θεωρείται απλή απώλεια, αλλά ως απαραίτητο βήμα για να μετατραπεί η αποκήρυξη σε δυνατότητα ύπαρξης.